

Alaposan meghúzott tankönyvek

Az itt következő rövid tankönyvismertetést és -bírálatot azért készítettem, hogy segítsen eldönteni: válasszuk / választhatjuk-e a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia által jóváhagyott „Szent Imre” gimnáziumi tankönyvsorozatot (eddig a 9–10–11-es kötetek jelentek meg), avagy maradjunk inkább a tankönyvkiadó régi-új köteteinél. Mindhárom részt megpróbálom áttekinteni, és egy-két magyar, illetve egyetemes történeti fejezetet alaposabban megvizsgálva értékelni – csak a könyvekről írok, az online kiegészítő anyagokról nem, de így sem egyszerű a feladat. Mindehhez azonban valamivel távolabbról szeretnék nekifutni.

Onnan, hogy a rendszerváltás utáni évtizedben egyre vastagabb és részletezőbb történelemtankönyvek jelentek meg, amelyeknek egyrészt be kellett tömniük az előző rendszer által hagyott lyukakat meg fehér foltokat, másrészt át kellett alakítaniuk az egész történelemtanítást. A hosszúsági rekordot alighanem az AKG rengeteg kötetből álló sorozata tartotta (amely után azért „rendes”, négykötetes sorozatot is írtak), de a Műszaki Kiadó „Befejezetlen múlt” tankönyvsorozata is mintegy 1600 oldalra rúgott, a maga hat jókora kötetével. Majd a kétezres évekre lassan kiderült, hogy erre egyszerűen nincs igény, a diákok nem olvasnak többet, mint elődeik – sőt –, a tanárok pedig képtelenek megbirkózni a felduzzadt tananyaggal. Így a még újabb könyvek, könyvsorozatok karcsúsodni kezdtek, és ebben a folyamatban (nyilván ezért tárgyalom most hosszan mindezt) a csúcst, vagy inkább a vékonyság rekordját vélhetően most értük el, az itt tárgyalt „katolikus” sorozattal. Ennek eddigi három kötete összesen 535 oldalt tesz ki, végül tehát 750 oldalnál aligha számíthatunk többre. Látható, hogy a felét sem éri el az egykori „Befejezetlen múlt”-nak, és rögtön felmerül a kérdés: vajon meg lehet-e tanítani / tanulni az egyetemes és a magyar történelmet ekkora terjedelemben, ilyen erőteljes kihagyásokkal és húzásokkal. Elsőre ez tűnik a legnagyobb problémának (mert az igazán alapos elmélyedés még nem történhetett meg, ahhoz állítólag kétszer kell egy tankönyvet végigtanítani.)

A kilencedikes kötet (168 oldal, hat fejezet, 23 „lecke”: egy-egy lecke hat, ritkábban csak négy oldal) az újabb tantervi előírásokat követve egészen a középkor végéig, azaz a reneszánszig, illetve Mátyás király uralkodásáig jut el, és nem kevés érdekességgel, sőt meglepetéssel szolgál, különösen az egyetemes történet esetében, amelyre négy fejezetet

szán. Különválasztja az „Ókori civilizációk”-at az „Államok és birodalmak”-tól; így először végigrobog a politeizmustól a közel-keletin át a görög és római civilizációig, majd az állam kialakulásától az athéni demokrácián és a római köztársaságon át a (középkori) „Európai birodalmak”-ig. (Érdekes, hogy az állam fogalmát alaposan körüljárja, de a kultúra vagy a civilizáció fogalmát nem.) Fölöslegesen loholtam tehát tavaly, hogy a mezopotámiai civilizáció tanításához hamar lefénymásoljam a hiányzó Hammurapi-törvényeket, hiszen azok később egy teljes oldalon át sorakoznak az állam kialakulásáról szóló lecke végén. A III. fejezet három leckéje a három monoteista vallást tárgyalja, amelyek így – örvendetes módon – végre egy helyre kerülnek. Az utolsó egyetemes történeti fejezet „A középkori Európa világa”-ról szól: a parasztokról, az egyháziakról, a nemesekről, végül a polgárokról. Fontosnak tartom itt megjegyezni azon érdeklődő olvasóknak, akik a vallások esetleges túltengése miatt aggódhatnak, hogy ilyesmiről szó sincs; a három kötet egyikében sem lehet felfedezni a legcsekélyebb elfogultságot sem – sőt, ellenkezőleg... (amire még kitérek). A legkevésbé sem akar teológiát tanítani, csakis vallástörténetet, amit nagyon is lényegesnek vélek – azért is, mert ezen a téren óriási a tudatlanság; gyakran még a magukat vallásosnak tartók, sőt akár az egyházi iskolákba járó diákok körében is. A négy egyetemes történeti fejezetben összesen 32 olyan személynév fordul elő (istenekkel, prófétákkal együtt), amelyet biztosan meg kell jegyezni, s erre következik még 19 név a két magyar történeti fejezetből: nem mondható mértéktelenül soknak. Tegyük hozzá: egyetlen középkori uralkodó sincs ezen 51 között, illetve VII. Gergely pápa és ellenfele, IV. Henrik német király igen, de utóbbi a személynevek listájából már hiányzik.

Az egyetemes történeti rész érdekességei és meglepetései után a magyar történet leírása inkább a szokásos kronológiát követi. Leszámítva, hogy II. András Aranybullája – *horribile dictu* – csak az Anjouknál, I. Lajos 1351-es törvényeinél kerül elő (ráadásul az ellenállási záradék nélkül), ami szerintem teljesen rendben van, bár így nehezebb megérteni, milyen politikát folytatott a tatárjárás előtt és után IV. Béla. A 9-es tankönyv „A magyar középkor kulturális hagyatéka” című négy oldalas leckével zárul. Mint említettem, az egyetemes és a magyar történeti fejezetek elég eltérő jellegűek: előbbiekből lényegében teljesen hiányzik minden megszokott eseménytörténet (főleg a háborúk), míg a magyarnál az események is többé-kevésbé megvannak. Röviden: a perzsa háborúkról egyetlen mondatot találunk, a pun háborúkról semmit, a keresztes háborúk a „A nemesi rend”-hez kerültek (nem gond!) – míg a tatárjárást és a török elleni küzdelmeket alaposan tárgyalja, de még a

rozgonyi csatára is szán egy mondatot (évszámmal). Az emberek, események, hadjáratok itt visszanyerték korábban is megszokott szerepüket. Nagy kérdés – mert mindegyik kötetre igaz –: nem zavaró-e, nem okoz-e aránytalanságot és feszültséget ez a feltűnő különbség?

Épp emiatt első pillantásra több problémát látok a 10. kötetnél, amelyet még sosem tanítottam. Ismét hat fejezet sorakozik mindössze 158 oldalon: 21 lecke, kivétel nélkül hat-hat oldalasak. Itt összesen 58 nevet találunk: 34-et a három magyar fejezetben (ők nem mindnyájan magyarok), 24-et a többi háromban. Az 1500 és 1900 közötti (Kolumbusztól Henry Fordig eljutó!) egyetemes történet évszázadaira 65 oldal jut, azaz egy évszázadra átlag 16; az 1500 és 1849 közötti magyar történet 250 évre hetven oldal, évszázadonként mintegy 28. Lássuk a részleteket!

„A nagy földrajzi felfedezések” után – természetesen – „A korai kapitalizmus” következik. Meglepőbb, hogy ide került „Az abszolutizmus” című leckerészlet, mégpedig itt is lehetőleg figyelve a „Regionális különbségek”-re, azaz Északnyugat-Európa és Közép-Európa eltérő fejlődésére. Utal a Habsburg-családra és V. Károlyra (de más uralkodóra nem), majd 8,5 sort szentel XIV. Lajosnak, „az abszolutizmus fénykorának” (aki a Befejezetlen múlt sorozat 3. kötetében 11 oldalt kapott), s említi a merkantilizmust is. Számomra ez több sebből vérzik: először, mert vissza-visszatér ugyan Északnyugat- és Közép-Európa eltérő fejlődése, de Kelet-Európa nevű képződmény (konkrétan: Oroszország) egyszerűen nem jelenik meg. Másodszor: nem világos, ki lehet az „örökké hadakozó király”, aki miatt az Ibériai félszigetről Amerikába kellett vándorolni vagy zsoldosnak állni (talán II. Fülöp?). Harmadszor, mert így a Napkirály megelőzi Luthert és mindenki mást a tankönyvben, ami a kronológiát felborítja, az összefüggéseket elhomályosítja. Itt vélhetően elég lenne beiktatni egyetlen további leckét a kora-újkori államok természetéről és külpolitikai konfliktusairól. Később az olasz egység egyetlen sort kap, a német nyolcat; Bismarck szerepel, Garibaldi nem. És Oroszország továbbra is minden értelemben a perifériára szorul: Nagy Péter vagy Nagy Katalin elő sem kerül, országuk utóbb csak annyiban, hogy Napóleon nem tudta legyőzni, illetve, hogy létrehozta a Szent Szövetséget. Majd I. Miklós cár leveri a magyar szabadságharcot (de mást nem).

Később akartam előhozni, de csak kikívánkozik: az tényleg rendben van, hogy Szép Fülöp, Colbert, Wallenstein, II. Viktor Emánuel, sőt talán Richelieu, Danton és Lotharingiai Károly nélkül is lehet középiskolai történelemkönyvet írni – hiszen annyi más értékes tudnivaló belekerült (amiről később!); de ott volna még – vagyis ott nincs – I. Erzsébet, II.

Fülöp, Nagy Péter, Metternich és Garibaldi: olyan hősök vagy alakok, akik egy-egy fontos ország életében kulcsszerepet játszottak, szobrok, drámák, filmek sokaságát készítették róluk. Mindnyájan az ún. humán alapműveltség részei; akkor sem hagyhatók ki, ha most valamilyen tantervben nem kaptak helyet. Ráadásul ezek a tankönyvek a honi hagyományoknak megfelelően külön kezelik az egyetemes és a magyar történeti fejezeteket, és a tanárnak kellene összekötni a szálakat. Az Oroszország-probléma pedig rávilágít arra, hogy így Magyarországot nem sikerülhet elhelyezni Európában: Kelet-Európa (és a Balkán) nélkül alig láthatók a regionális különbségek, továbbá – sajnos – semmit sem tudunk meg a magyarokkal szomszédos országokról (Lengyelországról, Csehországról); a Habsburgok (Bécs, Ferenc József) eltűnnek 1867 körül, és legközelebb 1914-ben bukkannak fel – az egyszeri diák azt gondolhatja, hogy Magyarország mindig teljesen független állam volt. Ezzel – alighanem akaratlanul – ráerősít a napjainkban erőteljesen sugallt képre: „Szétszórt hajával, véres homlokával / áll a viharban maga a magyar”. Hallani vélem az ellenvetést: senki sem tiltja meg, hogy a tanár többet tanítson, és érdeklődő diákoknak elmondja, kik voltak a fent említett urak (hölgyek) stb. De tudjuk, hogy ez sem olyan egyszerű, mindezek átkerülnek az „érdekességek” kategóriába – úgy gondolom tehát, hogy emberek és események mégoly takarékos említése nélkül nem lehet (nem érdemes?) történelmet tanítanunk.

Most azonban (bár ezzel megfordítottam a megszokott rendet) a tizedikes könyv sokféle erényéről számolnék be. Itt hangsúlyoznám, hogy a „főszöveg” mindegyik kötetben világos, gördülékeny, jól tanulható. Pontos és tárgyilagos is: pl. nem csak „katolikus megújulást” említ, hanem „ellenreformációt” is. Már a kilencedikes könyv hosszabb részt szán a középkori zsidóságnak és cigányságnak „A kirekesztettek” alcím alatt. Tudatosan viszi tovább ezt a témát a tizedikes, a 18. századi Magyarországról szóló leckében, majd a tizenegyedikes a „Zsidó és német polgárosodás”, illetve „Cigányok a dualizmusban” alcímeknél. Utóbbinál említi a tizzaeszlári ügyet, a csernovai sortüzet és Dankó Pistát, illetve Weiss Manfréd munkásságát. Zsidók és cigányok tehát nem a holokauszt témájánál kerülnek elő első ízben. További komoly pozitívumnak tartom, ahogy a kötet a minden leckét záró „pluszoknál” a történelmi emlékezettel bánik, legyen szó a francia forradalom utóéletéről, a Habsburg-családról, a Kossuth-kultuszról, 1848 emlékezetéről és ünnepléséről (1989-ig); sőt a Görgey-kérdésről is (a hős nevét így írja) egész oldalnyi forrást közöl. Nem hanyagolja el (noha az újabban megszokott) a munkásmozgalmat (az Internacionáléval), sem a női emancipációt (a Pankhurst-családdal). Végig nagyon színvonalasak a szellemi áramlatokkal,

ideológiákkal foglalkozó leckék; nemcsak Kant, Montesquieu, Rousseau szövegeit hozza, de Hobbes-t, Newtont, Locke-t, Adam Smitht is. Egyébként a magyar fejezetek itt is a megszokott medreket és vonalakat követik: a felvilágosult abszolútizmus és 1848–1849 (nemzetközi háttérével együtt) egy-egy leckét kap, a reformkor kettőt. Némileg meglepő, hogy nem tárgyalja külön a 19. század első felének magyar gazdaságát, társadalmát és kultúráját – bár a források valamelyest pótolják ezt az elmaradást. Eötvös József nem szerepel (a 11. kötetbe került át), míg I. Miklós, Paszkievics (így, régiesen) Windisch-Grätz, Haynau igen. A reformkori nemzetté válás tárgyalásánál kevésnek és semmitmondónak tűnik a „Magyarország **soknemzetiségű** ország maradt, ráadásul a nemzetiségek körében is megjelentek a nemzeti öntudatra ébredés jelei” mondat.

Az új 11-es kötet ismét hat fejezetből áll, ám 28 leckéből, 210 oldalon. A dualizmus mindössze négy leckéjével indít, hogy végül eljusson – nem is 1945-ig, hanem egészen – a hidegháború koráig, még a Kennedy-gyilkosság, sőt a Beatles is szerepel benne. Nem világos, mi indokolja ezt a rohamtempót, s mit tartalmaz majd a 12-es zárókötet. Újabb meglepetés, hogy az említett kettő (a nyitó- és a zárófejezet) kivételével a többi négyenél integrálja az egyetemes és a magyar anyagot, ami számomra rokonszenves megoldás, mert sokkal érthetőbbé válnak az összefüggések. Képes új dolgokat mondani és új forrásokat is megmozgatni az első világháborúnál: a herero nép, Gavriilo Princip, a spanyolnátha, a gáztámadás, a Zimmermann-távirat és a nagy háború magyar hősei egyaránt kitűnő elemeznivalók. Igen, úgy vélem, egy szörnyű háborúnak is lehetnek hősei, a sokoldalú megközelítés azt jelenti, hogy őket sem szabad kihagyni, elfelejteni. Kár, hogy a nagy háború előzményeinél (mind a 10-es, mind a 11-es könyvből) teljesen kimaradtak a nagyhatalmi szövetségek, ami talán azzal magyarázható, hogy ez a sorozat végig feltűnően kerüli a nagyhatalmi kapcsolatok bemutatását, ami ennél a pontnál nem válik előnyére. Nagyon tetszett viszont az 1918–1919-es történetben a „Nagyító alatt a történelem” Károlyi Mihály-portréja, Litván György, Ormos Mária, Bryan Cartledge, Hajdu Tibor, Hatos Pál és Romsics Ignác rövid szövegeivel. (Hasonlót akár Horthy Miklósról is el tudnék képzelni.)

A Horthy-korszaknál már kap külön leckét a „Gazdaság és életmód”, benne a cserkészettel, az etikettel és a *Hyppolit a lakájjal*. A második világháború hat leckéje közül az egyik Magyarországot veszi végig, a revíziós sikerektől a német megszállásig („Horthy nem mondott le, hanem teljesítette a német követeléseket”). A holokauszt hat oldala végre nem választja külön a magyar tragédiát az egyetemestől; ennyire átgondolt, pontos, alapos,

kiválóan dokumentált elemzést még soha, egyetlen tankönyvben sem láttam erről. Ezután jön egy zárófejezet „Az ország pusztulása” címmel, amely Apor Vilmos mártírhalálával végződik. A 12 itt felsorolt személy között Salkaházy Sára, Sztehlo Gábor és Raoul Wallenberg is helyet kapott (de a világháború katonai parancsnokai közül egyetlen egy sem).

In summa: milyen következtetéseket lehet levonni a „Szent Imre” tankönyvsorozat eddigi három kötetéből?

Először is azt, hogy készítői, szerkesztői általában nem akarták beérni a megszokott megoldásokkal. Egy egészében és részleteiben egyaránt átgondolt elképzelést valósítottak meg, ami a mai sivárságban üdítően újszerű, érdekes, meggyőző. Újra hangsúlyoznám, hogy nem csak a „főszövegek” sikerültek jól: rengeteg az eddig nem látott illusztráció, a jól megválasztott forrásrészlet, az érdekes kérdés vagy új elemzési szempont. Egykor, gyerekkorunkban úgy mondtuk volna: tömör gyönyör – jólesik kézbe fogni.

Mindezek mellett jön az a néhány – szerintem joggal felvethető – kérdés, amelyre már utaltam. Az első, hogy miért is kell ennyire rohanni? Miért kell a 19. század második felének a tizedikes könyvbe kerülni, a hidegháborúnak a tizenegyedikesbe? Vajon mit fogunk csinálni tizenkettedikben? Ha erre az a válasz, hogy társadalomismerettel foglalkozunk majd (benne gazdasági, szociológiai, jogi stb. alapokkal), akkor azt mondom: rendben van, valamit valamiért, hiszen ezek mind fontos dolgok. Ha azonban amolyan „alkotmánytannal” fogunk, amely a „mai magyar demokrácia” politikai viszonyait mutatná be, esetleg az alaptörvénynek és számos módosításának elemzésével, akkor azt gondolom: vajon megérte ezért sietni?

A második bibi az eseménytörténet szintén említett problémája. A tankönyvírás – tudjuk – a kompromisszumok művészete, és végig azt éreztem, hogy néhol átestünk ama ló túlsó oldalára. Eddig az eseménytörténet mellé tettünk némi egyebeket, a mostani radikális megoldás viszont (mint írtam, az egyetemes történeti részeknél) lényegében kiiktatja az eseménytörténetet – az eseményeket csináló emberekkel együtt –, de ezt szerintem nem lehet teljesen pótolni a mégoly átfogó ívek és struktúrák bemutatásával, még középiskolai szinten sem. (Nem szólva arról, hogy sok tanár, sőt diák szereti az izgalmas eseményeket.) S noha nem feladatom, hogy tippeket adjak, de úgy vélem, a sorozat komolyabb átalakítása nélkül be lehet iktatni egy-egy olyan leckét vagy olyan „pluszt”, ami a felsorolt hiányokat részben pótolná, a megbillent egyensúlyt helyreállítaná és az összefüggéseket érthetőbbé tenné. Remélem, hogy mindezeket megfontolva a tankönyvsorozat ebbe az irányba fog

továbblépni. Már az eddigiekkel is elégedettek lehetünk, igazán értékes és színvonalas kötetek születtek, amelyeket egy kevés átalakítással maradandó értékévé lehetne formálni.

Végül egy ilyen munka értékelése kapcsán természetesen felmerül az a jóval alapvetőbb kérdés, hogy – (alap)tanterveken innen és túl – ismét beszélni kellene arról, mit is várunk a történelemtanításról, mit is akarunk mostanában kezdeni vele.

Budapest, 2023. január 12.

(Bihari Péter)